

Русин Русинов

ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ НА СКОРОГОВОРКИТЕ

Названията *пословица*, *поговорка* и *скороговорка*, с които се означават съответни кратки фолклорни жанрове, са възприети в нашия език от руски. Последното название – *скороговорка* – в нашите речници обикновено се представя под формата “скоропоговорка” (вж.: Български тълковен речник. С., 1955; Речник на съвременния български книжовен език. Т. III. С., 1959; Съвременен тълковен речник на български език. В. Търново, 1994), тъй като неправилно скороговорката се представя като вид поговорка. Ще цитирам няколко определения: “Поговорка, която се казва бързо по няколко пъти” (БТР); “Поговорка или израз, който при бързо и последователно повтаряне мълчно се изговаря” (РСБКЕ); “Кратък израз или поговорка, които трудно се учленяват при бързо произнасяне” (СТРБЕ). Като се абстрахираме от езиковата неправилност, намерила място в последното определение (израз или поговорка не се учленяват, а могат само да се изговарят!), ще посочим, че на “скоропоговорката” се гледа като на поговорка, която се изговаря бързо няколко пъти (изискването за неколkokратно изговаряне на скороговорката не е указано във всички дефиниции).

“Скороговорката – пише Л. Андрейчин – е изречение или израз, съставен от така подбрани думи, че да се получат трудно произносими звукосъчетания, напр. “шейсет и шест кози кожи”, “русо прасе просо пасе, паси, прасе опрасено, русо просо некосено”, “Петър плет плете, по три пръта

преплита. Подпри, Петре, плета, прескочи, Петре, плета”¹. Скороговорката се отличава съществено от поговорката. Докато поговорката има образно-преносно значение и назовава понятие или явление, или пък изразява кратка мисъл, формирала се като поука от многократни житейски наблюдения върху еднакви или сходни ситуации, скороговорката се характеризира с това, че в нея думите се употребяват обикновено с прякото си значение. Скороговорката не изразява нито поука, нито житейска мъдрост, нито пък се използва за образно-преносно или за картинно назоваване на явление или понятие. Скороговорката е самостоен фолклорен жанр, чрез който под формата на словесна игра се постига една чисто практическа цел: при ускорена реч да се изговарят ясно и точно труднопроизносими звукосъчетания. Следователно скороговорката е словесна игра, чрез която посредством специално конструиран израз или словосъчетание се цели да се упражняват участниците в правилно и точно изговаряне на думи, съдържащи в звуковия си състав трудно произносими звукосъчетания. Специализираното предназначение на скороговорката я изключва от всекидневната разговорна реч, която пък е най-естествената сфера за употреба на поговорки. Докато поговорките са част от изразните средства на разговорния стил, скороговорките са фолклорен жанр с чисто уталитарна практическа функция. В този смисъл и тяхното отнасяне към фолклорните жанрове е до известна степен условно; при тях основна е утилитарната функция, а художествената е, така да се каже, спомагателна, тя е нужна, доколкото спомага за по-качествено и успешно осъществяване на основната, на практическата функция.

От синтактично гледище скороговорката е словосъчетание или изречение, а може да съставлява и набор от няколко смислово свързани изречения, напр.:

Шейсет и шест кози кожи...

Рало след рало, рало след рало...

Бела кобила у нова колиба...

Лазар рало провлече през Разложко равно поле...

При скороговорки от няколко синтактични единици се предпочитат кратките изречения, свързани безсъюзно, като в някои случаи се въвежда и рима (краесловна или вътрешна):

*Слънце пекна, зайче клекна,
пушка пукна, зайче хукна.*

Или: *Котка скокна, клопка клопна.*

Падна котка в клопка.

Клекна котка в клопка.

В синтактичния строеж на скороговорките участвуват обръщения. Обикновено има едно съобщително изречение. Следващото изречение, в което е обръщението, има най-често въпросителен или подбудителен характер, напр.:

Дрозд яде грозд.

Сладък ли ти е, Дрозде, грозда?

Или: *Бистър бързей бяга:*

– Бягай бързо, бистър бързей.

Или: *Радко вари сладко.*

Сладко, братко, вари Радко.

Има скороговорки, изградени върху основата на едно изречение в различни словоредни варианти, напр.:

Баба бебе бави.

Бебе баба бави.

Бави бебе баба.

Или: *Трънка тръни тръкаля.*

Тръкаля трънка тръни.

Тръни трънка тръкаля.

На лексикално равнище скороговорките се характеризират с употребата на думи от всекидневната разговорна реч. Думи с преносно значение почти не се срещат; те се употребяват с преките им, номинативните им значения, напр.:

Рак с крив крак крачи по брега.

*Наредиле се шопе трѐва да косат: шоп след шоп,
шоп след шоп, шоп след шоп.*

Добри дроби добре дроба.

Рядко в скороговорките се употребяват *оказионализми*, създадени съзнателно, за да се увеличи броят на думите с трудни за изговор звукосъчетания, напр.:

Опанджак, опанджаклица, опанджакленце, опанджаккови дечица.

А бре биволаре, като толку време биволорува, не набиволорува ли се?

Чер челяк, черноок челяк, чернобрад, чурномустакат, чурномустакичестичък.

Няма съмнение, че най-важните езикови особености на скороговорките са на фонетично равнище. С оглед на предназначението им се подбират и се свързват в смислови и речеви единици думи, които съдържат трудни за произнасяне звукосъчетания. При учленяване на всеки отделен звук фонетиката различава три фази – придвижване на говорните органи, задържане на говорните органи и отпусчане на говорните органи. При изговор на една дума учленението на звуковете съставя единна звукова верига: в процеса на изговор на един звук говорните органи вече се подготвят за учленяване на следващия, т. е. последната фаза (отпусчането) от учленението на звука се застъпва, а при по-бърз изговор се и слива с началната фаза (придвижването) от учленението на следващия звук. Колкото по-далечен и сложен в учленително отношение е един звук спрямо друг, толкова преходът от последната фаза на съответния звук към началната учленителна фаза на следващия звук изисква по-голямо напрежение на говорните органи. По-бързото говорене изисква и ускорен учленителен преход от звук към звук, а това се отразява и върху средната фаза (задържането), при която всъщност се образува и звукът. Непълното реализиране на фазата задържане се отразява върху качеството на звука, като води и до замяната му с друг сходен звук, тъй като преходът от отпусчане към придвижване ще бъде улеснен.

Без да имат и без да са им необходими специални знания, говорещите даден език са забелязали в процеса на общуването кои звукосъчетания се изговарят трудно и съответно са подбирали думите за образуване на скоро-

говорки. В скороговорките се наблюдават звукосъчетания като

-пл-, -пр-, -тр-

*Петър плет плете, по три пръта преплита. Подпри,
Петре, плета, прескочи, Петре плета.*

-со-, -се-, -си-; -пр (а)-, пр (о)-

*Русо прасе просо пасе, паси, прасе опрасено, русо просо
некосено.*

-св-, -св-, -се-

С вила се свила не свива.

-си (й)-, -см (я)-, -см (е), -сл (е), см (е)

Сийка смята сметка след сметка.

-хра-, -ра-, -хру-, -тру-

Храно рано стана сено да натрупа.

Храно трупа, муле хрупа,

муле хрупа – Храно трупа.

-р (ат)-, -сл (ат)-, -бр (ат)-

Радко вари сладко.

Сладко, братко, вари Радко.

-др (о)-, -до-, -др (о)

Дроби, Добре, дробено.

-нт-, -тр-, -гл-

Кантар катран тегли.

-тръ (н)-, -тър-, тръ (н)-

Трънка тръни тръкаля.

Тръкаля трънка тръни.

Тръни трънка тръкаля.

-здр-, здр-, -здр-

Здравка на Здравко здравец и здраве носи.

-ба - бе - ба / бе - ба - ба / ба - бе - ба

Баба бебе бави.

Бебе баба бави.

Бави бебе баба.

-вл-, -вр-, -вл-, -вр-, -вл-

Натрупали се: влак връз влак,

влак връз влак, влак връз влак.

-гос-, -грос-

Всеки ден гост – кисел грозд.

От примерите е ясно, че в трудните звукосъчетания, чийто изговор се упражнява, най-често се среща сонорен съгласен звук – *л, р*, по-рядко *м* или *н*, като в някои случаи сонорни съгласни се редуват (*р - л*). Съчетанията на сонорен съгласен с друг съгласен звук са твърде разнообразни. В някои случаи предназначението на скороговорката е да се упражняват еднакви по място на учленение звучни и беззвучни съгласни звукове, напр.

ш - ж, з - с

Шейсет и шест кози кожи.

В скороговорката *козя кожа – шарена кожа* беззвучната съгласна *ш* е поставена в положение на силно въздействие от две звучни съгласни (*з, ж*). Скороговорката пък *сухо шосе се суши на шосе* съдържа съчетание на съгласната *ш* с различни гласни, като при бърз изговор целта е да се запази непроменен съгласният звук.

Скороговорките обикновено се отнасят към детския фолклор² наред с броилки, забавки, гатанки и др., но трябва да се посочи, че до голяма степен това е условно. Скороговорките не се създават от деца, а от възрастни с цел да служат като словесна игра за развитие на учленителните умения и навици и на деца, и на възрастни. При употребата им нерядко се прилага състезателен принцип.

И така: в строежа и в езика на скороговорките се съвместяват елементи и средства на фолклорната поетика, но не за художественоизобразителни цели, а за нуждите на словесната игра, предназначена за упражняване в добър изговор на думи и изречения. Скороговорките за своеобразни игрословици, но се различават съществено от каламбурите, т. е. от изразите с двусмислено съдържание³. Напр. изразите *пет колиби цяло село* и *Петко либи цяло село* са каламбур, но не са скороговорка. Общото между тях се изчерпва с това, че са вид словесна игра.

БЕЛЕЖКИ

¹ Л. Андрейчин. Поговорка и скороговорка. – Български език, 1960, кн. 2–3, с. 252; Р. Русинов. Скороговорка, а не “скоропоговорка”. – Начално образование, 1969, кн. 7, с. 63.

² Цв. Романска. Българско народно творчество. С., 1969, с. 241 (от пос. книга са и някои от примерите).

³ Л. Андрейчин. Каламбури и омофонни изрази. – Български език, 1974, кн. 3, с. 263–264.

Забележка: Някои от скороговорките, използвани в статията, ми бяха предоставени от Анелия Петкова, преподавателка по съвременен български език във Великотърновския университет, за което ѝ благодаря.